

Fahreddin Râzî Öncesi Dilin Zanniliğinin Yapı Taşları: Abdülkâhîr Cürcânî Örneği

The Building Blocks of the Language's Uncertainty before Fakhr al-Dîn al-Râzî: The Case of 'Abd al-Qâhîr Jurjânî

Şeyma Gülsüm ÖNDER

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ÖZ

İslâm geleneğinde dilsel delâlet, fıkıh usûlü ve kelâm ilminin inceleme alanlarından biri olmuştur. Bu ilim dalları dilsel delâleti, ifade ettiği kesinlik bağlamında tartışmıştır. Bu bağlamda Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) meseleyi sistematik bir şekilde teori haline getiren ilk âlimlerden kabul edilmiştir. Ona göre dilsel delâlet, kesinliğe engel olan birtakım olasılıklar taşıdığından dolayı zannîdir. Bu iddianın, Râzî öncesinde Takiyüddin Necrânî (VII./XIII. yüzyıl) ve bazı Hanefî ekoller tarafından savunulduğu bilinmekte olup bu hususta görüş beyan eden yahut Râzî'nin kendisinden etkilendiği düşünülen herhangi bir dil âlimi zikredilmemiştir. Bu makale, Râzî'nin dilsel delâletin zannîliği teorisini ortaya atarken Abdülkâhîr el-Cürcânî'den (ö. 471/1078-79) etkilendiğini iddia etmekte ve Cürcânî'nin konu hakkındaki görüşlerinin araştırılmasını amaçlamaktadır. Makalenin girişinde konunun fıkıh usulü ve kelâm ile birlikte diğer İslâmî ilimlerde nasıl ele alındığına, bu alandaki literatür bilgisine ve bu çalışmanın ilgili literatürdeki yeri ve özgünlüğüne değinilmiştir. Diğer başlıklarda sırayla dilsel delâletin kesinliğine ilişkin teoriler ve Cürcânî'nin dilsel delâletin zannîliğine dair görüşleri değerlendirilmiştir. Buna göre Cürcânî'nin dilsel delâletin kesinlik ifade etmediğine ve kesinliğe engel olan takdim-tehîr, kelimenin tek başına bir anlam taşımaması gibi dâhilî olgular ile dil râvîlerinin hata yapma olasılığında görüldüğü üzere haricî durumlara temas ettiği tespit edilmiştir. Dilsel delâletin zannîliği fikrini benimseyen yahut ima eden herhangi bir dil âliminden daha önce bahsedilmemiş olması, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra makalede, dilsel delâletin kesinlik ifade etme sorunsalı fıkıh usulü ve kelâm alanlarının dışında, asıl inceleme alanı olan dile kaydırılmaktadır. Nitekim dilin zannîliği meselesi, Râzî-Cürcânî etkileşimi çerçevesinde dilbilimsel argümanlar kullanılarak sorgulanmaktadır. Makalede yöntem olarak ise nitel araştırma metotlarından veri analizi ve nitel gözlem tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Abdülkâhîr Cürcânî, Fahreddin Râzî, Dilsel Delâlet, Zannîlik.

ABSTRACT

In the Islamic tradition, linguistic signification has been examined within legal theory (uṣūl al-fiqh) and theology (kalām). These fields discussed linguistic signification in relation to the certainty it conveys. Fakhr al-Dîn al-Râzî (d. 606/1210) is considered one of the first to systematize this issue as a theory. He argued that linguistic signification is conjectural (zannî) due to possibilities that hinder certainty. This claim was previously defended by Taqî al-Dîn al-Najrânî (7th/13th century) and some Hanafî circles. However, no linguist is mentioned as expressing such a view or influencing Râzî. This article claims that Râzî was influenced by 'Abd al-Qâhîr Jurjânî (d. 471/1078-79) in developing his theory. It seeks to examine Jurjânî's opinions on the matter. The introduction discusses how the issue is addressed in legal theory, theology, and other Islamic sciences, reviews the literature, and states the originality of this study. The article then analyzes theories on the certainty of linguistic signification and evaluates Jurjânî's views on its conjecturality. It is shown that Jurjânî addressed internal factors, such as word order and the lack of meaning in isolated words, as well as external factors, like the possibility of error in transmission. The absence of a linguist before Jurjânî who explicitly supported this idea underlines the significance of the study. Furthermore, the article moves the question of certainty in linguistic signification from theology and legal theory back to language itself. It examines the conjecturality of language through the interaction between Râzî and Jurjânî, using linguistic arguments. The method follows qualitative research, employing data analysis and observation.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, 'Abd al-Qahir Jurjani, Fakhr al-Din al-Razi, Linguistic Signification, The Uncertainty.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Şeyma Gülsüm ÖNDER
E-mail: seyma.onder@medeniyet.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 21.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 01.08.2025
Yayın Tarihi/Publication Date: 26.08.2025

Atf: Önder, Şeyma Gülsüm. "Fahreddin Râzî Öncesi Dilin Zanniliğinin Yapı Taşları: Abdülkâhîr Cürcânî Örneği". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 64/1 (Ağustos 2025), 138-149.

Cite this article as: Önder, Şeyma Gülsüm. "The Building Blocks of the Language's Uncertainty before Fakhr al-Dîn al-Râzî: The Case of 'Abd al-Qâhîr Jurjânî". *Journal of İlahiyat Researches* 64/1 (August 2025), 138-149.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

GİRİŞ

Lafız-anlam ilişkisini ilgilendiren dilsel delâlet, bir lafzın bir anlama işaret etmek suretiyle kendisinden hareketle başka bir şeyin bilgisine akıl aracılığıyla ulaşmaktır.¹ Lafzın delâlet etmesi sonucunda ortaya çıkan söz, delil olma özelliği taşır. Bu özelliğinden dolayı kesinlik ifade edip etmediği, âlimler tarafından epistemolojik zeminde sorgulanmıştır. Kesinliğe konu olan lafzî-vaz'î delâlette problemin tartışıldığı zeminin anlaşılması için zihnin lafızdan anlama intikalinin keyfiyetinin bilinmesi gerekir. Buna göre, lafzı işitenin zihninde beliren ilk anlam, onun vaz'î anlamı olup buna birinci intikal denir. Burada semantik bir kesinliğe ulaşılabilir. Ancak vaz'ın bir sonucu olarak ortaya çıkan delâlet süreci ile meydana gelen anlam ise zihnin lafzı idrak ettiğinde işaret ettiği anlama ikinci yönelimi veya intikalidir.² Bu anlam, lafzın delâletidir ve bu aşamadan sonra artık mütekellimin iradesi ile birlikte kasıt devreye girer.³ Buna göre bir annenin çocuğuna hitaben "Aslanım gelmiş." sözündeki aslan kelimesini işiten kimsenin zihninde beliren ilk anlam yani kelimenin vaz'î anlamı yırtıcı hayvan olan aslan olacaktır. Bu anlamla birlikte sözcüğün ilk delâleti gerçekleşir. Ardından zihnin yöneldiği anlam ise mütekellimin yani annenin çocuğunu güçlü olma yönüyle aslana benzetme kastı ile ortaya çıkan delâlettir. Mütekellim, kelimeyi hakikî yahut mecazî anlamda kullanmayı irade eder. Bu aşamada irade edilen anlam ve ona sebep olan delâletin kesin mi yoksa zannî mi olduğu tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma ile delâletin bilgi içermesi açısından değerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu konu, makalenin birinci başlığında Râzî özelinde detaylı olarak inceleneceği için burada yalnızca İslâmî ilimlerle ilişkisine değinilecektir.

Metin yorumunu doğrudan ilgilendiren dilde kesinlik sorunu, İslâm geleneğinde dil ilimleri, fıkıh usûlü ve kelâm disiplinleri ile doğrudan ilgili olup tefsir ve hadis gibi alanların dolaylı olarak ele aldığı bir konu olmuştur. Kesinliğe konu olan dilsel delâlet, lafzî-vaz'î olması bakımından diğer alanlardan önce dil ilimlerini ilgilendirmektedir. Nitekim mecaz, iştirâk, nakil, takdîm-tehîr, izmâr/hazif/ziyâde gibi dilsel delâletin kesinliğine engel olduğu düşünülen ihtimallerin çoğu dilin morfolojik, sentaktik ve semantik yapısı ile alakalıdır. Dilin esnek ve değişken yapısı, onu bu ihtimallere açık hale getirirken; bilgi aktarımı ve ediniminde bir araç olarak kullanımı, meseleyi epistemolojik bir problem haline getirmiştir. Bu bağlamda lafzî delâletin kesinliği problemi, öncelikle dili ilgilendiren bir konu olmakla birlikte kullandıkları argümanları şerî delillerden almaları ve bu delillerin de dil ile aktarılması nedeniyle diğer İslâmî disiplinlerin temel tartışma konularından biri haline gelmiştir.

İslâmî ilimler arasında dilsel delâletin kesinliğinin açık bir şekilde tartışıldığı alan, Kur'an-ı Kerîm ve hadislerden aldığı bilgilerle şerî hükümleri ortaya çıkarmayı gaye edinen fıkıh usûlüdür. Konunun usûlü ilgilendiren tarafı, hüküm istinbât edilen kaynakların dil yoluyla aktarılmasıdır. Bu bağlamda elfâz bahisleri başta olmak üzere çeşitli yerlerde ele alınan dilsel delâletin kesinliği sorunu, usûl eserlerinde Fahreddin er-Râzî'nin kitapları ile başlatılır. Bunun nedeni, Râzî'nin konuyu sistematik bir şekilde ele alması ve kendinden öncekilerden farklı olarak dilin zanniliğini açık bir şekilde savunmasıdır.⁴ Bu bağlamda fıkıh usûlü alanında Râzî'den sonra gelerek Hanefî fıkına meseleyi taşıması açısından Sadrüşşerîa (ö. 747/1346) alanın araştırmacıları tarafından tespit edilen önemli isimlerden biridir.⁵

Dilsel delâletin kesinliği sorunu ile ilgilenen bir diğer disiplin ise kelâm ilmidir. Bu ilim, bilgi edinmek için duyular, akıl ve doğru haber olmak üzere üç temel kaynağa başvurmaktadır. İnanca ilişkin temel meseleleri bu bilgi kaynaklarından alan kelâm ilmi, bu kaynakları detaylı olarak incelerken doğru haberin elde edildiği yerleri; Kur'an âyetleri ve mütevâtir hadisler olarak belirlemiştir. Bunlar ise lafızlar yoluyla kulaktan kulağa nakledildiğinden kelâm literatüründe lafzî, naklî ve sem'î delil şeklinde ifade edilmiştir.⁶ Bir yandan aktarılan haberin doğruluğu ve kaynak değeri açısından, diğer yandan konuyu İslâmî ilimlere taşıyan Râzî'nin Eşarî kelâmına metodolojik bir zemin kazandırarak argümanlarını güçlendirme gayretleri⁷ ile dilsel delâletin zanniliği fikrini ortaya atması⁸ konunun kelâm ilmi açısından önemini artırmaktadır.

Vahyi anlama ile doğrudan ilgilenen tefsir ilminin temel konusu lafzî-vaz'î delâlet yoluyla inen âyetlerin açıklanması ve yorumlanmasıdır. Bu bağlamda Râzî'nin dilin zanniliği düşüncesine *et-Tefsîrû'l-kebîr* isimli tefsirinde yer vermesi ve bunu murad-ı ilâhîyi anlamada ortaya çıkan güçlükler olarak ifade etmesi, konunun başlı başına bir anlama ve yorumlama ameliyesi sürecine dâhil edilmesine yol açmıştır.⁹ Bu anlamda dilin kesinliğine engel olan ihtimallerden özellikle mecaz, iştirâk, hazif, takdîm-tehîr gibi dilsel olguların manaya delâletlerinin kesin olmaması, bu ihtimallere açık olan ifadelerin doğru anlamlarına nasıl kavuşacağı ve murad-ı ilâhînin delâlette nasıl belirleneceği hususları, tefsir ilmi açısından büyük

1 Muhammed b. 'Ala b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî et-Tehânevî, *Keşşâf ıstılâhâtî'l-fünûn*, thk. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1416–1996), 1/787

2 Ömer Türker, *Seyyid Şerif Cürcânî'nin Tevil Anlayışı: Yorumun Metafizik, Mantiki ve Dilbilimsel Temelleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 133.

3 Kutbuddin er-Râzî, *Levâmi' u'l-esrâr fî şerhi Metâli' il-envâr* (İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1303–1886), 29.

4 Selma Çakmak, "Lafzî Delillerin Kesinliği Sorununun Fıkıh Usûlüne Yansıması", *İslâmî İlimlerde Lafzî Delillerin Kesinliği Problemi*, ed. Mehdi Cengiz, Şeyma Gülsüm Önder (Ankara: Kitabe Yayınları, 2024), 181.

5 Selma Çakmak, "Dilin Kesinliği Problemini Hanefî Fıkıh Usûlüne Taşıyan Âlim: Sadrüşşerîa", *Journal of Islamic Research* 32/3 (2021), 583.

6 Zübeyir Çetin, "Naklî/Lafzî Delilin Zanniliği Probleminin Kelâma Yansımaları -Fahreddin er-Râzî Örneği-", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 20/1 (2022), 400.

7 Ömer Türker, "Eş'arî Kelâmının Kırılma Noktası: Cüveynî'nin Yöntem Eleştirileri", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 19 (2008), 17-18.

8 Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-'ukûl fî dirâyeti'l-usûl*, thk. Sa'îd Abdüllatif Fûde (Beyrut: Dârü'z-Zehâir, 1436–2015), 1/142-145.

9 Halil İbrahim Kaygısız, "Lafzî Delillerin Zanniliği Sorununun Tefsire Yansıması: Fahreddin er-Râzî Örneği", *İslâmî İlimlerde Lafzî Delillerin Kesinliği Problemi*, ed. Mehdi Cengiz, Şeyma Gülsüm Önder (Ankara: Kitabe Yayınları, 2024), 127-128.

öneme haizdir. Zira bu problemlerin çözümü için ortaya atılacak her teori yahut tevîl anlayışında ölçüt olarak alınacak her kriter anlamın belirlenmesinde etkilidir.

Dilsel delâletin kesinliği problemi, akademik araştırmalarda birçok makale ve tez aracılığıyla incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle Mehdi Cengiz'in, *Dilde Kesinlik Sorunu* isimli doktora tezinden üretilmiş eseri zikredilebilir.¹⁰ Zira eserini Râzî'nin zannilik teorisine hasretmiş ve onun bir dil teorisi olduğunu iddia etmiştir. İslâm düşüncesinde dilde kesinlikle ilgili olarak ortaya atılan teorileri zikreden Cengiz, konuyu sistematik olarak ilk defa ele aldığı öne sürülen Fahreddin Râzî'nin sıraladığı lafzî delilin kesinliğine engel teşkil eden faktörleri detaylı olarak incelemiştir.¹¹ Doktora çalışması olarak kaleme aldığı bu eser, dilsel delâletin kesinliği tartışmasını ele aldığı için konumuzla ilişkili olup Râzî özelinde olması itibarıyla çalışmamızdan ayrılmaktadır. Ayrıca eserinde Râzî'nin zannilik teorisinin aslında bir dil teorisi olarak okunabileceğini söylemiş¹² ancak muhtemelen konuyu Râzî özelinde çalıştığı için Abdülkâhir Cürcânî dâhil herhangi bir dilciye yer vermemiştir. Bu makalede dilin zanniliği çerçevesinde vurgulanan Râzî-Cürcânî etkileşimi, dilsel delâletin kesinliği sorununun fıkıh usûlü yahut kelâmdan değil asıl itibarı ile dilden zuhûr ettiği görüşünü desteklemektedir.

Konuyla ilişkili olarak ayrıca Cengiz'in, *Klasik İslâm Düşüncesinde Delâlet* isimli kitabının¹³ *İslâm Düşüncesinde Dil Göstergelerinin Bilgi Değeri Tartışmasının Kökeni* başlıklı makalesi zikredilebilir. Nitekim makalede, dilde kesinlik sorununun İslâm düşüncesindeki kaynağının izi sürülmüştür. Bu çalışma ile birlikte meselenin ilk olarak Fahreddin Râzî'ye nispet edildiği ve onun dilin zanniliği düşüncesiyle kelâm ve usûl başta olmak üzere konuyu İslâmî disiplinlere taşıdığı şeklindeki genel kanı, Râzî ile aynı dönemde yaşayan Negrânî'nin de dilin zanniliğini savunduğunun tespit edilmesi ile güncellenmiştir.¹⁴ Ancak yaptığı detaylı araştırmalar sonucu Negrânî'nin vefat tarihinin net olarak tespit edilemediğini ifade eden yazar, onlardan önce konuya değinen Hanefî mezhebinin Semerkant ve Irak ekollerinde tartışıldığını örneklerle ortaya koyar.¹⁵ Yazarın bu çalışması, dilsel delâletin zanniliği düşüncesinin ilk defa kim veya kimler tarafından ortaya koyulduğunun araştırılması açısından makalemizin konusu ile doğrudan ilgilidir. Ancak çalışmamızı ayıran husus, bu meselenin Râzî öncesinde de tartışıldığını ve dilsel delâletin zanniliğini savunanlar arasında tespit edilen isimlerden Negrânî ve Hanefî fakihî Alâeddin Semerkandî'den (ö. 539/1144) daha önce Abdülkâhir Cürcânî tarafından ele alındığının gösterilmesidir. Bu çalışma, meselenin kaynağına ışık tutmakta, konuyu usûl ve kelâm merkezli olmaktan çıkarıp asıl tartışma alanı olan dile taşımayı hedeflemektedir.

Yukarıda zikredilenlerin dışında Şemseddin es-Semerkandî'de *Lafzî Delillerin Kesinliği Problemi* başlıklı makale ile¹⁶ Cengiz, Şemseddin Semerkandî'nin (ö. 722/1322) tevîl anlayışına ve Râzî'den kesinlik konusunda nasıl etkilendiğine değinmiştir.¹⁷ Makale, dilde kesinlik sorununun Semerkandî'nin görüşleri bağlamında incelenmesi açısından bu çalışma ile alakalı olup incelenen âlimin Râzî sonrası olması itibarıyla ayrılmaktadır. Ayrıca makalede çeşitli sebeplerle Râzî öncesi dilsel delâletin kesinliğine ilişkin görüşlere yer verilmemiş olması, bu çalışmanın alana katkısını göstermektedir.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalardan biri de Selma Çakmak'a aittir. Çakmak, *Dilin Kesinliği Müdafaasında İbn Teymiyye* isimli makalesinde¹⁸ kesinlik probleminin bir dil meselesi olduğunu, İslâmî ilimler açısından metodolojik arayışların bir parçası olarak gördüğü bu problemi, naklî delillerin zanniliğini savunan Râzî'nin gündeme getirdiğini belirtmiştir.¹⁹ Makalesinde Râzî'nin dilin zanniliği meselesine itirazı ve naklî delilin muhafızlığını yapan İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) görüşünü detaylıca ele almış ancak mezkûr teoriyi, çalışmanın kapsamı gereği dilsel açıdan incelememiştir. Dolayısıyla bu makale, konuyu dil zemininde ele alan Cürcânî'yi kaynak olarak göstermesi bakımından mezkûr Çakmak'ın çalışmasından ayrılmaktadır.

Konu ile ilgili yapılan bir başka çalışma ise Zübeyir Çetin'in *Naklî/Lafzî Delilin Zanniliği Probleminin Kelâma Yansımaları -Fahreddin er-Râzî Örneği-* isimli makalesidir. Çetin, bu çalışmasında kelâm ilminin bilgi kaynaklarından olan doğru haberin lafzî, naklî ve sem'î delil olarak kullanılması bağlamında kelâm âlimlerinin tafsilatlı bir şekilde lafzî delili incelediklerinden söz eder. Ardından lafzî delilin kesinliği probleminin bu açıdan ele alındığından ve kaynağına ilişkin tartışmalardan bahsettikten sonra bu konuda ilk kabul edilen Râzî'nin dilin zanniliği teorisinin nasıl anlaşılması gerektiğinin izini sürer. Makalede dilin zanniliği düşüncesine referans olarak Râzî dışında yalnızca Negrânî zikredilir. Onun konumu da şüphelidir.²⁰ Kesinlik sorunu kelâm ilmi açısından değerlendirildiğinden dolayı çalışmada dile yer verilmemiştir. Görüldüğü üzere dilsel delâletin zanniliği düşüncesinin Râzî'den önceki izlerinin açık bir şekilde Cürcânî'de bulunduğunu iddia eden çalışmamız, mezkûr makaleden ayrılmaktadır.

10 Mehdi Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu: Anlatabilmenin İmkânı* (İstanbul: Ketebe, 2021).

11 Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu*, 8.

12 Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu*, 14.

13 Mehdi Cengiz, *Klasik İslâm Düşüncesinde Delâlet: Göstergebilim Tarihinin Kayıp Halkası* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2023).

14 Cengiz, *Klasik İslâm Düşüncesinde Delâlet*, 120-121.

15 Cengiz, *Klasik İslâm Düşüncesinde Delâlet*, 128.

16 Mehdi Cengiz, "Şemseddin es-Semerkandî'de Lafzî Delillerin Kesinliği Problemi", *Nazariyat* 8/2 (2022), 33-49.

17 Cengiz, "Semerkandî'de Lafzî Delillerin Kesinliği Problemi".

18 Selma Çakmak, "Dilin Kesinliği Müdafaasında İbn Teymiyye", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 430-449.

19 Çakmak, "Dilin Kesinliği Müdafaasında İbn Teymiyye", 433.

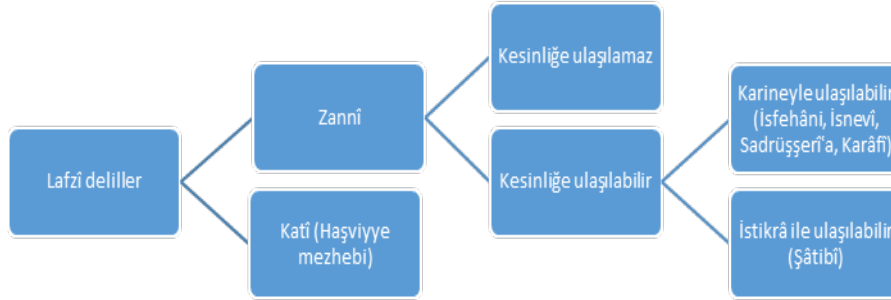
20 Çetin, "Naklî/Lafzî Delilin Zanniliği Probleminin Kelâma Yansımaları -Fahreddin er-Râzî Örneği-", 407.

Son olarak fıkıh usûlünde Kiyân Ahmed'in hazırladığı *el-İhtimâlâtü'l-lügaviyye el-muhille bi'l-kat'* ve *te'âruzuhâ 'inde'l-usûliyyin* isimli doktora tezi konu ile ilgili çalışmalara örnek verilebilir.²¹ Ahmed, tezde dilin zannılığı bahsini ve kesinliğe engel olan olasılıkları usûlcülerin perspektifinden incelemiştir. Dolayısıyla mezkûr çalışmada mesele Cürcânî özelinde dilsel bir olgu olarak ele alınmamış ve Cürcânî-Râzî etkileşimine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu açıdan bu makale, Ahmed'in tezinden farklı bir iddia ile literatüre katkı sağlamaktadır.

Bu makale, yukarıda zikredilen çalışmalardan ayrılan yönleri ile dilsel delâletin kesinliği meselesini ağırlıklı olarak dil zemininde ele almakta ve meselenin kaynağını, Râzî öncesinde yaşamış, nazım teorisi ile dil ilimlerinde önemli bir isim haline gelen Abdülkâhir el-Cürcânî'ye taşımaktadır. Doğrudan dil ile ilişkili bir konunun başka alanlara nispetle ele alınması ve Arap dilindeki temel eserlerde konunun izinin sürülmemiş olması, çalışmanın literatüre katkısını ortaya koyarken aynı zamanda bu alanda yazılan diğer eserlerden farkını gösterir. Bu bağlamda, makalede öncelikle lafzî delillerin kesinliğine ilişkin teoriler sıralanacak ardından İslâmî disiplinlere araştırma konusu olarak girmesini sağlayan ve ilgili kaynaklarda referans gösterilen Râzî'nin zannılık teorisine değinilecektir. Devamında dilsel delâletin zannılığı düşüncesini kimlerin ortaya attığına yani kaynağına ilişkin çeşitli görüşler verilip bu konuda Râzî öncesinde şu ana kadar zikredilmemiş bir isim olan Abdülkâhir Cürcânî'nin konu hakkındaki görüşlerine değinilecektir. Çalışmada dilin zannılığı probleminin kaynağına ilişkin çeşitli görüşlerin sıralandığı ve Cürcânî'nin eserlerinde konuya ilişkin bilgilerden hareketle sırayla veri analizi ile nitel gözlem araştırma metotları takip edilmiştir.

1. LAFZÎ DELİLLERİN KESİNLİĞİNE İLİŞKİN TEORİLER

Dilsel delâletin bilgi değerine ilişkin teoriler; katî ve zannî olarak iki üst başlıkta toplanabilir. Klasik ve modern teoriler genellikle Muhammed b. Mahmud el-İsfahânî'nin (ö. 688/1289) tasnifine göre şekillenmiş, sonraki kaynaklarda sadece kişi ve ekollerde bazı değişiklikler olmuştur.²² Burada genel kabule uygun olması bakımından İsfahânî'nin tasnifini vermek yerinde olacaktır. Buna göre görüşler üç madde halinde zikredilebilir. Bunlar; lafzî delillerin kesinlik ifade ettiğini düşünenler, aksi görüşte olanlar ve kesinliğe ancak tevâtür yoluyla gelen karinerle ulaşılabileceğini söyleyenlerdir. İlk görüşün temsilcileri Eşarîlerin çoğunluğu ve Mutezile mezhebini oluştururken yalnızca karine ile kesinliğe ulaşılabileceği düşüncesinin mümessili Fahreddin Râzî olarak zikredilmiştir.²³

Şekil 1.

Lafzî Delillerin Kesinliğe Göre Tasnifi²⁴

Dilin katılığı teorisine göre dilsel delâlet, bilgi değeri açısından kesinlik ifade eder. Bir başka ifadeyle konunun İslâmî ilimleri ilgilendiren kısmı düşünüldüğünde Kur'an-ı Kerîm âyetleri ve hadislerin anlama delâleti kesindir. Dolayısıyla kelâm ve fıkıh usûlü gibi disiplinlerde aranan kesin bilgi naslardan çıkarılabilir. Dilsel delâletin bu disiplinleri ilgilendiren kısmının yani kelâmda inanca dair, fıkıhta ise hükümlere dair delillerin lafzî olması, bu konunun lafzî delilin kesinliği yahut zannılığı olarak ifade edilmesinin nedeni olarak zikredilir. Lafzî delilin zannılığı teorisine göre ise Kur'an ve hadislerden alınan lafzî deliller, zan bildirmekte ve bunlardan kesin bilgi elde edilememektedir.²⁵

Kelâm ve fıkıh usûlü eserlerinde zannılık teorisinin nispet edildiği spesifik bir kişi yahut topluluk yoktur.²⁶ Ancak kaynaklarda bu disiplinlere konuyu ilk defa taşıyan isim Râzî olarak bilinir. Ona göre dilsel delâletin kesinlik ifade etmesine engel olan muhtemel on durum vardır. Bunlar dilbilimsel temelli olup bir kısmı dilin sözlük verileri ile morfolojik ve sentaktik kuralların günümüze intikalinin kesin olmaması ile ilişkilidir. Diğer bir kısmı ise daha çok

21 Kiyân Ahmed Hâzim Yahya, *el-İhtimâlâtü'l-lügaviyye el-muhille bi'l-kat'* ve *te'âruzuhâ 'inde'l-usûliyyin* (Dubai: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd'l-Müttehîde, 2013).

22 Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu*, 48.

23 Ebu Abdillâh Muhammed b. Mahmud el-'Adî İbn 'Abbad el-İsfahânî, *el-Kâşif 'anî'l-Mahsûl fi 'ilmi'l-usûl*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Mu'avvaz (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1419–1998), 2/494; İbnü'n-Neccâr, *Şerhü'l-Kevkebi'l-münîr*, thk. Muhammed ez-Zühaylî, Nezîh Hammâd (Dimaşk: Mektebetü'l-'ubeykân, 1413–1993), 1/292.

24 Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu*, 50.

25 Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu*, 13-14.

26 Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhim el-'Avîd, *Zannîyyetü'd-delâilü'l-lafziyye beyne'l-İmâmî'r-Râzî ve Şeyhilislâm İbn Teymiyye rahimehumullâh ve eseruhü fi'l-inhîrâf'l-istidlâliyyi'l-mu'âsir* (Riyad: Dârü'l-Akîde, 1438–2017), 40.

semantik ve pragmatik unsurlar barındıran olasılıklardır. Bunlar; eşseslilik, mecâz, nakil, izmâr, takdîm-tehîr, ifadede tahsîse gidilmesi, nesih, anlama muâriz başka bir delil bulunması gibi durumlardır.²⁷

Râzî, dilsel delâletin zanniliği meselesine Eşarî kelâm anlayışına iç tutarlılık kazandırmak amacıyla girmiş; dilsel bir olguyu izah etme gayesi gütmemiştir.²⁸ Onun temel hedefi, Eşarî kelâmında güçlü ve tutarlı bir metodoloji inşasıdır.²⁹ Bu durum, öncelikle Cüveynî'nin (ö. 478/1085) çalışmalarının ardından Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) mantık, kelâm ve fıkıh usûlü üzerine yaptığı incelemelerle yürütülmüş ve Râzî ile sistematize edilmiştir. Ortak iddiaları, akıl ile nakil çatıştığında aklın nakle takdîm edilmesi gerekliliğidir. Bu nedenle aklın kesin bilgi, naklin ise zan ifade ettiğine ilişkin teori, bu çabayı destekleyen bir argümandır. Bu bağlamda lafzî delilin kesinlik bildirip bildirmediğini tartışan Râzî, aklî meselelerde naklî delillerin kullanılmasını bir zayıflık olarak görür.³⁰

Yukarıda zikredilen bağlamda naklî delilin lafzî olması nedeniyle zanniliğini ispatlamaya çalışan Râzî, dilde kesinliğe engel olan faktörler arasında sözlük verisinin nakline, bunları aktaran sözlük yazarlarının (Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), el-Asmaî (ö. 216/831) vb.) aktarımlarının tevâtüren olmamasını örnek verir. Râzî, bireysel olarak râvîler aracılığıyla aktarıldığından lafızların sözlükte yer alan anlamlara delâletinin zannî olduğunu ifade eder.³¹

Kesinliğe engel olan bir diğer olasılık ise morfoloji ve sentaks kurallarının günümüze yanlış aktarılma ihtimalidir. Yanlış aktarılan bir kâide ile cümlelerin anlamından metnin anlamsal seyrine kadar birçok faktör değişkenlik göstereceğinden bu durum, özellikle en ufak bir fonetik değişikliğin bile anlama etkisinin olduğu Arap dili için kritiktir. Râzî, gramer kâidelerinden aslî olanların haber-i vâhid yoluyla nakledildiğinden zannî olduğunu, kıyas yoluyla ortaya çıkanların ise zannî olan aslî kurallara bina edilmesinden dolayı yine zan bildirdiğini ifade eder. Râzî, bu kaidelerin istişhad ettikleri câhiliye şiirinin de haber-i vahid yoluyla intikalinden dolayı zannî olduğunu, dolayısıyla her halükarda kesinlik bildiremeyeceğini savunur.³²

Birden fazla anlama delâlet eden tek bir lafız olarak tanımlanabilecek müsterek lafza pınar, göz gibi anlamlara gelen 'ayn (العَيْن) kelimesi örnek verilebilir. Bu kelimelerin anlamlarından hangisinin mütekellimin kastına uygun olduğunu muhatap bilemeyeceğinden anlamda hataya düşme olasılığı doğar. Kesinliğe engel bir diğer olasılık ise lafzın hem hakikat hem de mecâzî anlama muhtemel olmasıdır. Cümlede aslolanın hakikat değil mecâz olduğu iddiasına karşı çıkan Râzî,³³ yed (يَد) kelimesinin ve olası mecâz anlamlarından nimet, kudret, yardım mefhumlarına delâletinde hakiki anlamının öncelenmesinin de zannî olduğunu söyler.³⁴ Bir diğer olasılık ise bir lafzın anlamının farklı bir anlamla değişmesi ve eski anlamının kaybolması şeklinde tanımlanan, dilsel bir olgu olan nakildir.³⁵ Buna, savm (الصوم) kelimesi örnek verilebilir. Sözlükte 'tutmak' anlamında iken ibadet dilinde günün belli vakitlerinde yeme içmeden alıkoymak manasında şerî hakikat ve lügavî mecâz olduğundan manaya delâleti zannîdir.

Râzî'ye göre dilsel delâletin kesinliğine engel olan bir diğer olasılık lafzen cümlelerin bir ögesini düşürmek anlamına gelen izmârdır.³⁶ Buna (وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ الْكَلَامَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا) "İçlerinden, (Kur'an okurken) seni dinleyenler de var. Onu anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler (gereriz), kulaklarına ağırlık koyarız."³⁷ âyeti örnek verilebilir.

Yukarıdaki âyette أَنْ يَفْقَهُوهُ (anlamaları) ifadesinin başında hazfedilmiş bir لَيْلٌ bulunmaktadır.³⁸ Zira لَيْلٌ takdir edilmezse cümlede bahsedilen kişiler hakkında "Kur'an'ı anlasın diye kalpleri üzerine perde çekilmesi" şeklinde çelişkili bir anlam meydana gelir. Bu nedenle izmâr da Râzî'ye göre dilsel delâletin kesinliğine engel olan bir unsurdur.³⁹

Dilsel delâletin kesinliğine engel olan bir diğer ihtimal ise tahsîstir. Genel anlamda olan lafzın bir olgu yahut şeye özel kılınmasına Râzî, خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ "Her şeyin yaratıcısı"⁴⁰ âyetini örnek olarak verir. Burada tahsîse konu olan ifade 'her şey' kelimesidir. Zira her şeyin içine insanın kendi iradesi ile gerçekleştirdiği fiilleri de girmektedir. Oysa anlam tahsîs edildiğinde kulların fiillerinin Allah'ın yaratması ile değil kendi iradeleri sonucu ortaya çıktığı anlaşılır.⁴¹

27 Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*, thk. Taha Cabir Feyyaz el- 'Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1412-1992), 1/390-391.

28 Mehdi Cengiz, "Dilde Kesinlik Konusunda Molla Gürânî'nin Birleştirici Yorumu ve Bunun Eleştirisi", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2 (2021), 142.

29 Türker, "Eş'arî Kelâmının Kırılma Noktası: Cüveynî'nin Yöntem Eleştirileri", 17-18; Râzî, *Nihâyetü'l-'ukûl fî dirâyeti'l-usûl*, 1/142-145.

30 Râzî, *Nihâyetü'l-'ukûl fî dirâyeti'l-usûl*, 1/124-155.

31 Fahreddin er-Râzî, *el-Erba'în fî usûli'd-dîn*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1406-1986), 2/252.

32 Râzî, *el-Mahsûl*, 1/391.

33 Râzî, *el-Erba'în*, 2/252.

34 Mehdi Cengiz, "Fahreddin Er-Râzî'nin 'Dilde Kesinlik' Sorununa Yaklaşımı: Tespit ve Tercih", *Kutadgubilig Felsefe – Bilim Araştırmaları Dergisi* 42 (2021), 42.

35 Râzî, *el-Mahsûl*, 1/405.

36 Ahmed el-Hâdî Raşrâş, "Zâhîretü'l-izmâr fî'n-nahvi'l-'Arabî beyne vüzûhi'l-ma'nâ ve selâmeti't-terkib", *Mecelletü'l-Câmî*, (2016), 72.

37 Enam 6/25.

38 Fahreddin er-Râzî, *el-Metâlibü'l-'âliye mine'l-'ilmi'l-ilâhî*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, 1407-1987), 9/115.

39 Fahreddin er-Râzî, *Me'âlimu usûli'd-dîn* (Kuveyt: Dârü'z-Ziyâ, 1433/2012), 30.

40 Enam 6/102.

41 Râzî, *el-Metâlibü'l-'âliye*, 9/116.

Sözde bazı unsurların öne alınıp bazılarının sonraya bırakılması anlamına gelen takdîm-tehîr dilsel delâletin kesinliğine engel olan bir diğer ihtimaldir.⁴² Buna ﴿لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾ "Unuttuklarından dolayı, hesap günü onlara şiddetli bir azap vardır."⁴³ âyeti örnek verilebilir. Bu âyette takdîm ve tehîr olmasaydı نَسُوا (unuttular) fiilinin mefulü يَوْمَ الْحِسَابِ (hesap günü) olacak ve 'hesap gününü unuttuklarından dolayı' şeklinde farklı bir anlam meydana gelecekti. Fakat bu âyette takdîm ve tehîr olduğundan dolayı نَسُوا fiilinin mefulü hazfedilmiş, يَوْمَ الْحِسَابِ ifadesi ise zarf olarak kalmıştır. Görüldüğü gibi bir ifadede takdîm ve tehîrin bulunması cümlelerin irâbını dolayısıyla da sözün anlamını değiştirmektedir.⁴⁴

Râzî'in dilsel delâletin zanniliğine dair zikrettiği olasılıkların özellikle dilin iç yapısı ile ilgili olanlar yukarıda örneklerle zikredilmiştir. Görüldüğü üzere zikredilen dilsel olgular; dilin esnekliği ve değişkenliği ile pragmatik yapısından dolayı şekillenen anlama ve yorumlama faaliyetlerine zemin oluşturması açısından değerlendirilebilir. Zira dil, canlı bir yapıda ve sürekli olarak değişim ve gelişim halindedir. Göstergibilim terimleri ile ifade edilirse bir gösterge olarak zihnimizdeki mefhumlar yani gösterilenler ile dünyadaki nesneler arasında aracı bir işlev gören dilin rastlantısallığı da değişken yapısını destekleyen özelliklerindendir. Dolayısıyla yalnızca işaret etme niteliğine sahip olan lafızların, anlamlarına delâletin kesin olduğunu söylemek, dilin kendi dahilî ve haricî yapısı ve özelliklerini göz ardı etmeye sebep olur.

2. LAFZÎ DELİLLERİN ZANNİLİĞİ TEORİSİNİN DİLSEL TEMELLERİ: ABDÜLKÂHİR CÜRCÂNÎ ÖRNEĞİ

Kelâm ve fıkıh usûlî disiplinlerine zannîlik düşüncesini aktarması ve sistematik bir teori olarak ele alması nedeniyle birçok kaynakta bu mesele Râzî ile başlatılır ve ona nispet edilir. Bu nispetin ilk sahipleri İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye'dir (ö. 751/1350).⁴⁵ Öyle ki İbn Teymiyye naklî delillerden kuşkuya düşme hususunda Râzî'den önce tanınmış kimsenin olmadığını söyler.⁴⁶ Aynı şekilde İbn Kayyım da zannîlik düşüncesinin ilk vâzî'nin Râzî olduğunu ifade eder.⁴⁷ Diğer yandan Râzî'yi inceleyen çalışmalar, lafzî delillerin zannîliği iddiasının kaynağını, İbn Teymiyye dışında zikreden kimsenin olmadığını ortaya koymuştur.⁴⁸

Lafzî delilin zannîliğinin kaynağı konusunda görüş beyan eden çalışmalara bakıldığında Râzî dışında bazı isimlerin zikredildiği görülür. Buna İmâm Mâtürîdî'de (ö. 333/944) dilin zannîliğine dair izlerin aranması örnek verilebilir. *Te'vilâtü'l-Şur'ân*'da Mâtürîdî, dilsel delâletin zannîliği düşüncesini akla getiren bazı düşünceler ileri sürmüştür. Bunlar; icâzda nazımdan ziyade anlamı öncelemesi,⁴⁹ ilâhî hitâbı anlamada mücerret dilin delil olarak yeterli olmayacağına ilişkin görüşü ile nasların anlaşılmasında zâhirî anlamı yeterli bulmayıp lafzî, gayri lafzî delillerle maksûda ulaşmaya çalışması olarak zikredilebilir.⁵⁰ Ancak bu zikredilenler, Mâtürîdî'nin dilsel delâletin bilgi değerine dair görüşünü ortaya koymaya yetecek argümanlar olmamakla birlikte yalnızca ondan izler taşımakta ve kendisinin de bu hususta açık bir beyanı bulunmamaktadır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin, Râzî'den önce dilsel delâletin zannîliği düşüncesine sahip olduğunu iddia etmek zordur.⁵¹

Râzî'den önce dilsel delâletin zannîliğine değinenler arasında Necrânî ve öncesinde Hanefîlerin Irak ve Semerkant ekolleri zikredilir. Necrânî her ne kadar lafzî delilin kesinlik ifade etmesi için on üç şarttan söz etse de eserini yazdığı sene ve vefat yılının kesin olarak bilinmemesi gibi nedenlerden dolayı zannîliğe Râzî öncesinde değindiğini söylemek güçtür.⁵² Necrânî'den sonra Alâeddin Semerkandî, aklî delille naklî delilin çatışması halinde aklî olanın öncelenmesi gerektiğini; lafzî delillerin izmâr, hazif, mecâz ve kinâyeye muhtemel olmasından dolayı lafzın katiyet ifade edemeyeceğini ifade eder.⁵³ Bunlardan hareketle tartışmanın ilk defa Râzî tarafından dile getirilmediği anlaşılmaktadır.⁵⁴

Râzî'nin *el-Mahsûl*'de⁵⁵ ve *el-Erba'în*'de⁵⁶ zannîlik meselesini bir gruba nispet ettiği ancak herhangi bir isim zikretmediği ve buradan hareketle İslâm düşünce tarihinde kendisinden önce bir grup veya ekolün zannîlik düşüncesini benimsediği

42 Râzî, *el-Erba'în*, 2/253.

43 Sâd 38/26.

44 Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu*, 177.

45 Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyım el-Cevziyye, *es-Savâ'ikü'l-mürsele fi'r-reddi 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attıla*, thk. Ali b. Muhammed ed-Dahîl (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1412–1991), 2/640; Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhâlim İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, thk. 'Âmir Cezzâr, Enver Bâz (Mansûre: Dârü'l-vefâ, 1426–2005), 13/77.

46 İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, 13/77.

47 İbn Kayyım el-Cevziyye, *es-Savâ'ikü'l-mürsele fi'r-reddi 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attıla*, 2/640.

48 İbrâhim el-'Avid, *Zannîyyetu'd-delâilü'l-lafziyye beyne'l-İmâmî'r-Râzî ve Şeyhilislâm İbn Teymiyye rahimehumullâh ve eseruhe fi'l-inhirâfî'l-istidlâliyyi'l-mu'âsir* (Riyad: Dârü'l-Akide, 1438–2017), 40.

49 Mustafa Tanrıver, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Dilsel Delâletin Zannîliği", *İslâmî İlimlerde Lafzî Delillerin Kesinliği Problemi* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2024), 115.

50 Tanrıver, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Dilsel Delâletin Zannîliği", 116.

51 Tanrıver, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Dilsel Delâletin Zannîliği", 123.

52 Cengiz, *Klasik İslâm Düşüncesinde Delâlet*, 122.

53 Ebû Bekr Alâeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed es-Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdülber (Katar: Metâbi'ü'd-Devha el-Hadisiyye, 1404–1984), 359.

54 Cengiz, *Klasik İslâm Düşüncesinde Delâlet*, 132.

55 *Mahsûl*'de geçtiği yer için bk. er-Râzî, *el-Mahsûl*, 1/390.

56 *Erbâ'în*'de geçtiği yer için bk. er-Râzî, *el-Erba'în*, 2/251.

ortaya çıkar.⁵⁷ Diğer yandan Râzi'nin zannilik düşüncesini Semerkandî'nin yukarıda zikredilen düşüncelerine atıfla Semerkant Hanefî fıkıh usûlcülerine nispet etme ihtimalinin güçlü olduğu iddia edilir.⁵⁸

Dilsel delâletin zanniliğinin kaynağına ilişkin olarak zikredilenlerle birlikte Râzi'nin kendi ifadeleri değerlendirildiğinde kendisinden önce bu düşünceye hâkim şahıs veya grup halinde kimselerin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak gerek Râzi'nin kelâm ve fıkıh usûlü çalışmalarında bu konuya değinmesi gerekse konunun dil çalışmalarında izinin sürülmemesi genellikle Râzi'nin bu düşünceyi bir kelâm yahut fıkıh âliminden aldığına dair bir yargıya sebep olmuştur. Aşağıda detaylı olarak açıklanacağı üzere Cürcânî'nin eserleri incelendiğinde Râzi'nin bu teoriyi inşa ederken Cürcânî'den etkilendiği açıkça görülmektedir.

Abdülkâhir Cürcânî, belâgatın bir bilim olmasına öncülük etmesi itibarıyla özellikle meâni ilminin kurucusu olarak bilinir.⁵⁹ *Delâilü'l-i'câz* eserini, Mutezili icâz anlayışı sarfeye⁶⁰ karşı çıkanların Kur'an'ın icâzının lafzında olduğu düşüncesine alternatif olarak yazar. Anlamı önceleyerek ve anlamsız lafzın bir değeri olmadığı iddiası ile icâzın mütekellimin gayesini ortaya koyan, *meâni'n-nahv* olarak isimlendirdiği; nahiv kurallarının cümleye kattığı özel anlamlara uygun örüldüğü nazım düşüncesi ile açıklar. Cürcânî'nin Eşariyeye mensubiyeti ve nefsi kelâmı destekleyen icâz düşüncesi, onu Râzi'ye yaklaştıran argümanlardan biridir. Zira Râzi'nin de dilin zanniliği anlayışına Eşari kelâm metoduna iç tutarlılık kazandırmak amacı ile ulaştığı daha önce zikredilmişti. Aynı şekilde Râzi'nin *Delâilü'l-i'câz* ile *Esrârü'l-belâga* eserini telhis etme ihtiyacı ile *Nihâyetü'l-icâz*'ı yazması⁶¹ ve eserlerinde Cürcânîye eş-Şeyh yahut eş-Şeyh Abdülkâhir el-Cürcânî en-Nahvî adını kullanarak atıf yapması, Râzi'nin Cürcânî'den etkilendiğinin göstergelerindendir.

Râzi, Bakara suresinin 211. âyetini ﴿سَلِّ بِنِي إِسْرَءِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُم مِّنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ "İsrailoğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik. Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse, (bilsin ki) şüphesiz Allah, cezası pek çetin olandır."⁶² açıklarken cümlede izmârın olup olmadığına dair Cürcânî'nin görüşünü nakleder. Daha önce izmârın Râzi'ye göre dilde kesinliğe engel olan bir olasılık olduğu hatırlandığında bu konuda Cürcânî'nin görüşüne başvurması, zannilik düşüncesinde kendisinden etkilenme ihtimalini güçlendirmektedir.

Râzi âyette geçen *إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ* ifadesinde verilen nimetin; dünyada sıhhat, emniyet ve iyi bir hayat sürmek olarak anlaşılması durumunda bu nimetlere ulaşmanın şükrü, inkârının ise küfrü gerektirdiğinin açık olduğunu söyler ve Vâhidî'nin (ö. 468/1076) bu ifadede izmâr olduğunu savunduğunu belirtir. Buna göre Allah'ın azabının çetin olması, nimetlerine karşı nankörlük yapanlara döner. Ancak Abdülkâhir'in bu âyette izmârın terkinin evlâ olduğunu söylediğini aktarır. Böylece 'azabı şiddetli olan' sıfatı, herhangi bir kişiye yahut şeye tahsis edilmeksizin Allah'a zâtı itibarıyla nispet edilir.⁶³ Râzi'nin Cürcânî'den görüş aldığı bu âyetin açıklamasında izmârın anlamı değiştirdiği açıkça görülmektedir. Bu âyette dilde kesinliğe engel olduğunu düşündüğü bir ihtimal konusunda Râzi'nin, Cürcânîye atıf yapması, Cürcânî'nin düşüncelerinden etkilenme olasılığını güçlendirir. Diğer yandan izmârın varlığı ve yokluğunda mezkûr âyetten çıkarılan anlam, Allah'ın nitelendiği şeyin değişiklik gösterdiği düşüncesine yol açar. Bu durum, kelâmî meselelerde dilde kesinliğin önemini göstermesi bakımından temsil gücü yüksek bir örnektir.

Cürcânî, nazım düşüncesini anlatırken dilde kesinliğin olamayacağına dair ciddi ipuçları vermektedir. Bunlardan biri, lafızların özel bir şekilde bir araya getirilmediği sürece bir anlam ifade etmediğine ilişkin açık beyanıdır.⁶⁴ Lafzın anlamı olmadan hiçbir değeri olmadığını, anlamı ile birlikte ise yalnızca bir şeyin nasılsa o olduğuna işaret eden bir gösterge işlevi gördüğünü ifade eder.⁶⁵ Lafızların anlamlara hizmet etmek için vaz' edilmiş seslerden ibaret olduğunu vurgular.⁶⁶ Göstergeler tek başlarına bilgi değeri taşımadıkları için işaret ettikleri anlama delâletleri de kesin değildir. Bir göstergenin anlamını, diğerinin anlamı ile ilişkilendirmeden bir kelimenin bir anlamı kastetmesinin tasavvur edilemez olduğunu zira kelimenin anlamını kastetmekle muhataba bilmediği bir şeyi bildirmenin aynı olduğunu söyler.⁶⁷ Görüldüğü üzere Cürcânî de Râzi gibi konuyu epistemik bir zeminde ele almakta, dilin esas itibarıyla muhataba bilmediği bir şeyi bildirmesi açısından ifade ettiği değere işaret etmektedir. Bu bağlamda Cürcânî'nin şu sözleri kayda değerdir: "Sözlük maddesi olan lafızlar, kendi anlamları bilinsin diye değil, birbirine eklenerek aralarındaki anlam ilişkileri bilinsin diye

57 Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu*, 56.

58 Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu*, 57.

59 Hasan Taşdelen, "Belâgat İlmi ve Tarihi", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 268.

60 "Sarfe, Belâgat yönünden Kur'an'ın benzerini meydana getirme gücünün bulunduğu, fakat inkârcıların bu gücü kullanmasının Allah tarafından engellendiği tezine dayanan i'câz'ül-Kur'ân teorisini ifade eder." bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Delâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 36:140.

61 Fahreddin er-Râzi, *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, thk. Nasrullah Hacımuftuoğlu (Beyrut: Dârü Sâdır, 1424–2004).

62 Bakara 2/211.

63 Ebû Bekir Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihü'l-gayb* (Beyrut: Dârü İhyâit-Türâsî'l-'Arabî, 1420–1999), 6/366.

64 Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga fî ilmi'l-beyân*, thk. es-Seyyid Muhammed Reşid Rıza (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409–1988), 2; Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-Belâgat/Belâgatin Sırları*, çev. Zekeriya Çelik (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 32.

65 Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, thk. İbrahim b. Ahmed el-Vâfi (Rabat: Mektebetü Dârü'l-Emân, 1442–2021), 508–509.

66 Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz: Sözdizimi ve Anlambilim*, çev. Osman Güman (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 350.

67 Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 460–461.

konulmuştur.⁶⁸ Yine bu bağlamda kelimelerin anlamlarının nahiv kurallarının gerektirdiği mânâlar dikkate alınmadan idrak edilemeyeceğini söylemiştir.⁶⁹

Yukarıdaki sözlerine ek olarak dil koyucuları, cins isimleri yahut fiil adlarını koymasalardı yine de insanın bunlara dair bilgi sahibi olacağını söyleyen Cürcânî, lügat bilgilerinin kesin bilgi vermediğini, aslolanın mana olup lafızların yalnızca onlara işaret eden geçici şeyler olduğunu ifade eder.⁷⁰ Cürcânî'nin bu düşünceleri, Râzî'nin dilsel delâletin zannilik ifade ettiği ve dilde kesinliğe ancak karinelerle ulaşılacağı fikri ile büyük oranda örtüşmektedir.

Cürcânî'ye göre dil ile iletişimde amaç 'insanın içinde kurduğu, düşüncesinde evirip çevirdiği, kalbinden geçirdiği ve aklına danıştığı anlamlar olup bunların her birine ifade edilmek istenen anlam/gayedir. Bu gayelerin en önemlisi haberdır.⁷¹ Lafızcıların haber gibi nitelemeleri lafzın kendisine ait bir sıfat olarak görmelerini eleştiren Cürcânî, 'lafızla gösterilen şeyin anlamın varlığı veya yokluğunun kendisi değil; anlamın varlığına veya yokluğuna ilişkin hüküm olduğunu, bu hükmün de haberin hakikati olduğunu' söyler.⁷² 'Varlığı veya yokluğu ifade edilen niteliğin gerçekte var olup olmadığını lafızla değil, lafza ek başka delillerle bilebileceğimizi' ifade eder.⁷³ Böylece anlamı, delâletin ortaya çıktığı kelimeden metne kadar çeşitli dilsel birimlerin içerdiği bir veya birden fazla unsura tabi kılmamış; lafızları birbirine bağlayarak ifadenin oluşmasını sağlayan örüntüyü esas almıştır. Cürcânî, bu düşünceleri ile Râzî'nin dilsel delâletin zanniliği savunusuna yaklaşmaktadır.

Cürcânî'ye göre, lafza ve dolayısıyla cümledeki lafızlara haber vasfı verilmiş olsaydı cümlelerin sıdk-kizbe muhtemel oluşu ve mütevâtir haberin kesin bilgi, haber-i vâhidin ise zan bildirdiği hususundaki meşhur görüşün reddedilmesi gerekirdi. Çünkü bunları sağlayan lafızların kendisi değil; aralarındaki bağ, hüküm yahut nispettir. Ona göre haber sıfatı, lafza ait bir nitelik olsaydı lafzın kendisinden kesin bilgi elde edilebilir ve mucize gibi başka bir delile ihtiyaç kalmazdı.⁷⁴ Haberin lafza değil cümledeki isnâda nispet edilmesinin, kesin bilgi için dilsel delâletin dışında başka delillere ihtiyaç duyulduğu argümanı ile desteklenmesi, Cürcânî'yi dilsel delâletin kesinlik ifade etmediği düşüncesine yakınlaştırır. Ayrıca bu ifadelerinden hareketle Cürcânî'nin dil görüşlerinin epistemolojik temelli olduğu söylenebilir. Râzî de dilde kesinlikle ilgili görüşlerini kelâmî meselelere çözüm arayışında ortaya koymuştur. Nitekim dilsel delâletin kesinliği soruşturması, doğru anlama dolayısıyla kesin bilgiye ulaşmanın anahtarıdır.

Cürcânî, Râzî gibi mütekellimin kastının yanlış anlaşılmasına sebep olabilecek birtakım engeller bulunduğunu şu sözlerle zikreder.⁷⁵

"Şöyle ki üstünlük, lügati ve lügatteki kelimelerin karşılıkları olarak belirlendiği (vaz' edildiği) anlamları bilmeye dayalı olsaydı (ف) ile sümme (ثم); in (إن) ile izâ (إذًا) vb. arasındaki lügavî vaz' denilen farkları bilmekle gerçekleşmiş olurdu. Bu durumda cümleyi (veya kelimeyi) öncesine atfetmeyip koparmanın, hazfetmenin, tekrar etmenin, öne alma veya sona bırakmanın ve metnin inşasının ortaya çıkardığı ve kastedilen anlamın gerektirdiği diğer biçimlerin, bir sözün üstünlüğünde herhangi bir etkisi bulunmaması gerekirdi."⁷⁶

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere sözlük bilgisinin kastedilen anlamı ortaya çıkarmada yetersiz kalması ve dilsel delâletin sözlük bilgisi ile gerçekleştiremeyeceği, buna engel olan takdîm-tehîr gibi dilsel durumların varlığı Râzî'nin dilsel delâletin kesinliğine engel olması itibarıyla sıraladığı engellerden başkası değildir. Râzî ile Cürcânî'nin bakış açısındaki fark, birinin kastedilen anlama kesin olarak ulaşılmasının sadece karineler yoluyla olduğunu delillendirmek için kesinliğe engel olan ihtimalleri göstermesi, diğerinin ise anlamın tek başına lafızlar yoluyla ortaya çıkamayacağını dolayısıyla kesin anlama ulaşmanın nazmın içerdiği dilsel olguların yani yine karinelerin araştırılması ile olduğunu iddia etmesidir. Farklı yollarla aynı sonuca varmaları; delâletin karine ile ortaya çıkacağını düşünmeleri, Râzî'nin dil üzerine düşüncelerinde Cürcânî'den etkilendiğine delil olarak sunulabilir. Önceki sayfalarda belirtildiği üzere Râzî'nin dilin zanniliği teorisinin aslında bir dil teorisi olduğu iddiası aynı şekilde görüşümüzü destekleyen bir argümandır. Nitekim bu düşünce, Cürcânî-Râzî etkileşimini güçlendiren bir iddiadır.

Cürcânî lügat bilgisi ile kesin anlama varılamayacağına takdîm-tehîr, izmâr, hazif, müsterek, mecâz isimlerden örnekler verir. Amacı, mütekellimin kastının ve dilsel ifadede diğerlerinden üstünlüğünün kelimedeki nazımda ortaya çıktığını göstermek olsa da nazmın gereği olarak kelimedeki her türlü değişikliğin anlamı değiştirdiğini savunması⁷⁷ bizatihi dilsel delâletin kesinliğe engel olması sonucunu doğurmaktadır. Zira verdiği örnekler de bu yöndedir. Belagat ilmine vakıf olmayanların, lafızda hiçbir değişiklik olmadan da sözün anlamının farklılaşacağından habersiz olduğunu söyleyerek hazif ve müsterek ismin anlamda yarattığı değişikliğe ve yanlış anlaşılmasına (قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ)

68 Cürcânî, Sözdizimi ve Anlambilim, 448.

69 Cürcânî, Sözdizimi ve Anlambilim, 345.

70 Cürcânî, Delâilü'l-i' câz, 546.

71 Cürcânî, Sözdizimi ve Anlambilim, 437.

72 Cürcânî, Delâilü'l-i' câz, 538-539. Çeviri için bk. el-Cürcânî, Sözdizimi ve Anlambilim, 438.

73 Cürcânî, Delâilü'l-i' câz, 541. Çeviri için bk. el-Cürcânî, Sözdizimi ve Anlambilim, 439.

74 Cürcânî, Delâilü'l-i' câz, 540.

75 Cürcânî, Delâilü'l-i' câz, 433.

76 Cürcânî, Sözdizimi ve Anlambilim, 224.

77 Cürcânî, Delâilü'l-i' câz, 324.

"De ki: "(Rabbini) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur."⁷⁸ âyetini örnek verir. Bu âyette geçen *هو يدعى زيدا* (Zeyd'i çağırıyor) cümlesinde olduğu gibi çağrı anlamını bilme ve cümlede hazfedilen zamiri *أدعوه* takdir edemese şirke düşmesinden korkulacağını ifade eder. Zira görüldüğü gibi anlaşıldığında çağrılacak iki varlığın bulunduğu şeklinde bir anlam ortaya çıkar.⁷⁹

Hakikat-mecâz bahislerinde Cürcânî, hakikatin tanımını şu şekilde yapar:

كُلُّ كَلِمَةٍ أُرِيدُ بِهَا مَا وَقَعَتْ لَهُ فِي وَضْعٍ وَاضِعٍ وَفُوعًا لَا يَسْتَبْدُ فِيهِ إِلَى غَيْرِهِ فَهِيَ حَقِيقَةٌ⁸⁰

"Kendisizle herhangi bir vâzî 'in vaz' esnasında belirlediği temel mana kastedilen ve bu mana hususunda vazdan başka bir şeye de dayanmayan her kelime hakikattir."⁸¹

Tanımda "herhangi bir vazî 'in" anlamını verebilmek için nekre üslubunu tercih etmesinin nedeni olarak vaz' edilen lafzın, başka bir vazî ' tarafından başka bir anlama tahsis edilmesi ihtimalidir. Buna zâde (زاد) fiilinin masdarı olan 'zeyd' kelimesinin, çocuğuna isim veren bir baba tarafından yeni bir vaz' ile özel isim olarak tahsis edilmesini örnek olarak verir.⁸² Bu durum, Râzî'nin dilsel delâletin kesinliğine engel olarak saydığı menkûl lafızları akla getirir. Nitekim aynı göstergenin farklı bir anlama gelecek şekilde yeniden vaz' edilmesi kesinliğe engeldir.

Nazımın bir başka ifadeyle, dilsel birimlerin bir araya gelerek kurdukları ilişkinin gerektirdiği bir diğer şey ise bir anlamın birden fazla söyleyiş ihtimalinin bulunmasıdır. Her ne kadar belâgat açısından değerlendirse de bir sözün tek bir anlama ihtimali varsa ve sözün anlamına ulaşmak için akıl yürütmeye ihtiyaç duyulmuyorsa onda herhangi bir üstünlüğün olmadığını ifade eden Cürcânî,⁸³ kelamın birden fazla anlama ihtimalini esas kabul etmektedir. Zira nazım düşüncesinin özünde yatan da budur. Bu görüşünü, rivâyet ile telif arasındaki farka değinerek açıklayan Cürcânî, sözü aktaranın lafızları bir araya getirerek anlamları üzerinde düşünüp telif eden, nazmeden, söz işçisi ile aynı olamayacağını dile getirir. Zira aktaran, telif edeni tekrar etmekte; telif eden ise özgün bir ifade ortaya koymaktadır.⁸⁴ Teliflerin sınırsız sayıda oluşu ve sözün birden fazla anlama muhtemel olması, Râzî'nin dilsel delâletin zannılığı düşüncesini çağırıştırır. Ancak aradaki fark, bakış açılarıdır. Nitekim Râzî, kesin bilgiye ulaşma yahut delâletin kesinliğini sorgularken Cürcânî, Kurân'ın icâzını açıklamak üzere sözün üstünlüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Lafızların anlamlarına delâleti kesin olsaydı, üstünlüğün nazımda aranması imkansız hale gelirdi; her lafzın tek bir anlamı olacağından anlamı kuvvetli olan üstün olurdu.

Her mütekellimin diğerinden farklı teliflerde bulunduğu iddiası, bir anlamın milyonlarca telifinin olabileceği sonucunu doğurur. Bu da her mütekellimin maksadına göre sözü şekillendirdiği anlamına gelir ki delâlet şekillerinin çokluğu, delâletin kesinliğinin bilinmesine de engel olan bir faktör olur. Konuşanın kastına göre ifade biçimlerinin sınırsız sayıda değişkenlik gösterebileceğini söyleyen Cürcânî, bu incelikleri bulmaya çalışan uzmanların bile doğruyu kastederken hatalı sözler sarf edebileceklerini söyler.⁸⁵ Aslolanın mütekellimin kastı olduğu ve semantik, sentaktik vb. dilbilimsel farklılıklarla dilin buna uygun şekil alma özelliği ile çözümlenmesinde hataya düşme olasılığı dilsel delâletin kesinliğine engel teşkil etmektedir. Yine bunlar da Râzî ile Cürcânî'yi zannilik düşüncesi bağlamında yakınlaştıran argümanlardır.

Râzî'nin dilsel delâletin kesinliğine engel olarak sunduğu argümanlardan bir diğeri, senede ilişkin problemlerden gördüğü lûgat yazarları veya dil kurallarını vaz' edenlerin masum olmadığı iddiasıdır. Cürcânî, buna anlamın tespiti hususunda konunun uzmanlarının bile şüphe, dalgalılık ve hatadan tamamen beri olmadıklarını söyleyerek değinir.⁸⁶ Anlamın tespitinde hatadan uzak olmayanların nakilde yahut dil kaidelerinin vaz'ında hatadan beri oldukları düşünülemez. Dolayısıyla diğer örneklerde görüldüğü gibi zannilik düşüncesi bağlamında Cürcânî-Râzî arasındaki fikir yaklaşma göze çarpmaktadır.

SONUÇ

Dilsel delâletin kesinliği meselesine açık bir şekilde değinip sistematik olarak ele alan Fahreddin Râzî'nin Abdülkâhîr Cürcânî'den etkilendiğini ortaya koyan delillerden ilki Râzî'nin, dilsel olguları açıklarken ve temellendirirken Cürcânî'nin eserlerine atıf yapmasıdır. Aynı şekilde Cürcânî'nin nazım teorisini geliştirdiği ve meânî ilminin temellerini attığı *Delâilü'l-i' câz'a* Râzî'nin yazdığı muhtasar eser Cürcânî-Râzî etkileşiminin bir diğer göstergesi olarak zikredilebilir. Zira Râzî eserlerinde daha ziyade *Delâilü'l-i' câz'a* atıf yapar. Özellikle bir âyette dilde kesinliğe engel olan durumlardan izmârın olup olmadığını tartıştığı yerde Cürcânî'nin görüşüne başvurması dikkat çekmektedir.

78 İsrâ 17/110

79 Cürcânî, *Delâilü'l-i' câz*, 433.

80 Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, 303.

81 Cürcânî, *Belâgatin Sırları*, 415.

82 Cürcânî, *Belâgatin Sırları*, 417.

83 Cürcânî, *Delâilü'l-i' câz*, 355.

84 Cürcânî, *Delâilü'l-i' câz*, 422-423.

85 Cürcânî, *Delâilü'l-i' câz*, 352.

86 Cürcânî, *Delâilü'l-i' câz*, 330.

Râzî, Eşarî kelâmına yeni bir metodoloji kazandırarak iç tutarlılığını sağlama gayesi ile dilsel delâleti incelemiş, zannilik düşüncesini epistemolojik bir zeminde ele almıştır. Cürcânî ise Eşarî kelâmcısı olarak nefsi kelâmı, anlamın lafza öncelenmesi düşüncesinden hareketle savunmuş ve nazım teorisini bir bilgi ve anlam teorisi olarak ortaya koymuştur. Bu açıdan gayelerinde ve teorilerini şekillendirdikleri zeminlerde ortak yönler bulunmuştur. İkisi de sözü, bilginin kaynağı olarak değerlendirdiğinden dilsel olguların kesinliğine karşı çıkan argümanlar sıralamıştır. Bu durum, Râzî-Cürcânî etkileşimine işaret etmektedir.

Cürcânî, Râzî gibi dilsel delâletin kesinliğine engel olan bazı durumlardan bahsetmiştir. Bunlardan ilki, senedi ilgilendiren dil malzemelerini nakleden âlimlerin hatadan uzak olmayışıdır. Bu da onların rivayetlerinin kesin olmadığına delâlet eder. Bir diğer mesele sözlük maddelerinin belirli bir anlam için değil, diğer kelimelerle bir araya gelip anlam ilişkileri kurmak için vaz' edilmiş olmalarıdır. Nitekim sözcüklerin anlamlarının zamanla değişmekte olduğunu nakil, mecâz yoluyla farklılaştığını belirtmiştir. Mezkûr dilsel durumları Râzî'nin dilsel delâletin kesinliğine engel teşkil eden olgular olarak sunması, Râzî-Cürcânî etkileşimini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bir sözden tek bir anlamın çıkmayacağını, esas olanın anlamlar olduğunu ve nefiste kastedilene ifade edebilmek için sınırsız şekil ve sayıda söz üretilebileceğini söyleyen Cürcânî, bu şekillerin takdim-tehîr gibi etkenlerden dolayı anlamlarında değişiklikler olabileceğini söyler. Bir sözün muhtemel anlamlarından hangisine delâlet ettiğinin bulunabilmesi için koyduğu belâgat kâidelerinin bilinmesi gerektiğini savunur. Bu kuralların uygulanması, Râzî'nin bahsettiği sözü maksadına ulaştıran ve kesinliğe kavuşturan karinelere başkası değildir. Bu anlamda Râzî'de Cürcânî'nin dil anlayışından önemli izler bulmak mümkündür.

Cürcânî'nin özellikle haberin lafzın değil cümlelerin içerdiği hükme yani nispete ait bir nitelik olduğunu savunduğu pasajlarda görüşünü, haber cümlesinin sıdk-kizbe muhtemel oluşu ve cumhurun mütevâtir haberin kesinlik, haber-i vâhidin ise zan ifade ettiğine ilişkin meşhur görüşü ile delillendirmesi, lafzî delâletin zanniliğine dair önemli bir ipucu vermektedir. Zira ona göre bir şeyden haber vermenin ne lafza ne de cümleye ait bir nitelik olup cümledeki nispete atfedilmesi, kelimenin ve cümlelerin kesinlik ifade etmediği sonucunu doğurur. Aksi taktirde söylenen söz ya kesin doğru ya da kesin yanlış olurdu. Ayrıca bu hususta mucize gibi herhangi bir başka delile ihtiyaç kalmazdı. Dolayısıyla Cürcânî'nin dilsel delâlete bakışında, zannilik düşüncesine dair önemli izler bulmak mümkündür. Bu da Râzî'nin zannilik iddiasında Cürcânî'den etkilenmiş olmasına işaret etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Cengiz, Mehdi. "Dilde Kesinlik Konusunda Molla Gürânî'nin Birleştirici Yorumu ve Bunun Eleştirisi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2 (2021), 139-153.
- Cengiz, Mehdi. *Dilde Kesinlik Sorunu: Anlatabilmenin İmkânı*. İstanbul: Ketebe, 2021.
- Cengiz, Mehdi. "Fahreddin Er-Râzî'nin 'Dilde Kesinlik' Sorununa Yaklaşımı: Tespit ve Tercih". *Kutadgubilig Felsefe – Bilim Araştırmaları Dergisi* 42 (2021), 139-153.
- Cengiz, Mehdi. *Klasik İslâm Düşüncesinde Delâlet: Göstergebilim Tarihinin Kayıp Halkası*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2023.
- Cengiz, Mehdi. "Şemseddin es-Semerkandî'de Lafzî Delillerin Kesinliği Problemi". *Nazariyat* 8/2 (2022), 33-49.
- Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim. *es-Savâ'ikü'l-mürsele fi'r-reddi 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attıla*. thk. Ali b. Muhammed ed-Dahîl. 4 Cilt. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1412-1991.
- Cürcânî, Abdülkahir. *Delâilü'l-i'câz*. thk. İbrahim b. Ahmed el-Vâfî. Rabat: Mektebetü Dârü'l-Emân, 1442-2021.
- Cürcânî, Abdülkahir. *Delâilü'l-i'câz: Sözdizimi ve Anlambilim*. çev. Osman Güman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Cürcânî, Abdülkahir. *Esrârü'l-belâga fi ilmi'l-beyân*. thk. es-Seyyid Muhammed Reşid Rıza. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409-1988.
- Cürcânî, Abdülkahir. *Esrârü'l-Belâgat/Belâgatin Sırları*. çev. Zekeriya Çelik. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Çakmak, Selma. "Dilin Kesinliği Müdafaasında İbn Teymiyye". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 430-449.
- Çakmak, Selma. "Dilin Kesinliği Problemini Hanefi Fıkıh Usûlüne Taşıyan Âlim: Sadrüşşerîa". *Journal of Islamic Research* 32/3 (2021), 582-599.
- Çakmak, Selma. "Lafzî Delillerin Kesinliği Sorununun Fıkıh Usûlüne Yansıması". *İslamî İlimlerde Lafzî Delillerin Kesinliği*

- Problemi. ed. Mehdi Cengiz, Şeyma Gülsüm Önder. 181-205. Ankara: Kitabe Yayınları, 2024.
- Çetin, Zübeyir. "Naklî/Lafzî Delilin Zanniliği Probleminin Kelâma Yansımaları -Fahreddin er-Râzî Örneği-". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 20/1 (2022), 398-417.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmû'ü'l-fetâvâ*. thk. 'Âmir Cezzâr, Enver Bâz. 37 Cilt. Mansûre: Dârü'l-vefâ, 1426-2005.
- İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz. *Şerhü'l-Kevkebi'l-münîr*. thk. Muhammed ez-Zühaylî, Nezîh Hammâd. 4 Cilt. Dimaşk: Mektebetü'l-'ubeykân, 2. Basım, 1413-1993.
- İsfahani, Ebu Abdillâh Muhammed b. Mahmud el- 'Adi İbn 'Abbad. *el-Kâşif 'ani'l-Mahsûl fî 'ilmi'l-usûl*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Mu'avvaz. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l- 'İlmiyye, 1419-1998.
- Kaygısız, Halil İbrahim. "Lafzî Delillerin Zanniliği Sorununun Tefsire Yansıması: Fahreddin er-Râzî Örneği". *İslamî İlimlerde Lafzî Delillerin Kesinliği Problemi*. ed. Mehdi Cengiz, Şeyma Gülsüm Önder. 127-180. Ankara: Kitabe Yayınları, 2024.
- Cengiz, Mehdi. *Anlatabilmenin İmkânı*. İstanbul: Ketebe, 2021.
- Raşrâş, Ahmed el-Hâdî. "Zâhiretü'l-izmâr fî'n-nahvi'l- 'Arabî beyne vüzûhi'l-ma' nâ ve selâmeti't-terkîb". *Mecelletü'l-Câmîi*, 23.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l- 'Arabî, 3. Basım, 1420-1999.
- Râzî, Fahreddin. *el-Erba'în fî usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1406-1986.
- Râzî, Fahreddin. *Me'âlimu usûli'd-dîn*. Kuveyt: Dârü'z-Ziyâ, 1433-2012.
- Râzî, Fahreddin. *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*. thk. Taha Cabir Feyyaz el-'Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1412-1992.
- Râzî, Fahreddin. *el-Metâlibü'l- 'âliye mine'l- 'ilmi'l-ilâhî*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l- 'Arabî, 1407-1987.
- Râzî, Fahreddin. *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i' câz*. thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dârü Sâdır, 1424-2004.
- Râzî, Fahreddin. *Nihâyetü'l- 'ukûl fî dirâyeti'l-usûl*. thk. Sa'id Abdüllatif Fûde. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'z-Zehâir, 1436-2015.
- Râzî, Kutbuddin. *Levâmî' u'l-esrâr fî şerhi Metâli' il-envâr*. İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1303-1886.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed. *Mizânü'l-usûl fî netâici'l- 'ukûl*. thk. Muhammed Zeki Abdülber. Katar: Metâbi' ü'd-Devha el-Hadisiyye, 1404-1984.
- Tanrıver, Mustafa. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Dilsel Delaletin Zanniliği". *İslamî İlimlerde Lafzî Delillerin Kesinliği Problemi*. 95-126. Ankara: Kitabe Yayınları, 2024.
- Taşdelen, Hasan. "Belâgat İlmi ve Tarihi". *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri tarih ve Problemler*. ed. İsmail Güler. 215-306. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Tehânevî, Muhammed b. 'Ala b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî. *Keşşâf Istilâhâtî'l-Fünûn*. thk. Ali Dehrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1416-1996.
- Türker, Ömer. "Eş'arî Kelâmının Kırılma Noktası: Cüveynî'nin Yöntem Eleştirileri". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 19 (2008), 1-23.
- Türker, Ömer. *Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Tevil Anlayışı: Yorumun Metafizik, Mantıkî ve Dilbilimsel Temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Yahya, Kiyân Ahmed Hâzim. *el-İhtimâlâtü'l-lügaviyye el-mühille bi'l-kat' ve te'âruzuhâ 'inde'l-usûliyyin*. Dubai: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîdî'l-Müttehîde, 2013.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Delâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 36:140-141.
- 'Avîd, Abdülaziz b. Muhammed b. İbrâhim. *Zanniyyetü'd-delâilî'l-lafziyye beyne'l-İmâmî'r-Râzî ve Şeyhilislâm İbn Teymiyye rahimehumullâh ve eseruhû fî'l-inhirâfî'l-istidlâliyyi'l-mu'âsır*. Riyad: Dârü'l-Akîde, 1438-2017.

EXTENDED SUMMARY

In the Islamic tradition, linguistic evidentiality has been one of the fields of interest of theology and other disciplines, especially the *usûl al-fiqh*, due to the fact that they make deductions from sacred texts. Since inference is the subject of knowledge, linguistic evidence has been discussed on an epistemological ground. According to Ibn Taymiyya and Ibn Qayyim, it was Fakhr al-Dîn al-Râzî who brought the issue to a scientific ground and put forward his theory. Râzî dealt with the issue in terms of the accuracy and source value of the transmitted news and carried the issue to Islamic sciences. His aim was to strengthen his arguments by giving Ash'arî theology a methodological ground.

Râzî mentioned ten possibilities centred on the script and text that prevent the certainty of linguistic evidence. These are the investigations of the authenticity of the transfer of language materials (dictionary articles and rules of grammar) to the present day in terms of the script. In terms of the text, linguistic elements of semantic and pragmatic origin that make it possible to change the meaning, such as association and metaphor, prevent certainty. Because it is possible to change the meaning of the sentence by using these elements. In this way, it is impossible for verbal evidence, which has a variable structure and the possibility of error by the narrators in its transmission, to provide precise information.

According to Râzî, linguistic signification is certain because it carries certain possibilities that prevent certainty. It is known that this claim was defended by Najrânî and some schools of the Hanafî school before him. Since the year of Najrânî's death is not known, it is not known whether his views on the uncertainty of language before Râzî. The Samarkand school of Islamic law's view on this issue is that linguistic evidence is certain and explains this with examples. For this reason, Râzî's opinion on uncertainty is attributed to the Samarkand school of Islamic law.

Except for Râzî's views, there is no study on whether linguistic evidence expresses certainty or not, except for the views of language scholars. However, 'Abd al-Qahir Jurjânî is an important example in this context. Because 'Abd al-Qahir Jurjânî also says that the scholars who narrate language materials are not free from error. This indicates that their narrations are not certain. Another issue is that dictionary entries are not intended for a specific meaning, but for establishing meaning relations with other words. As a matter of fact, he has stated that the meanings of words change over time and that they are differentiated through metaphor.

Especially in the passages in which 'Abd al-Qahir Jurjânî argues that the news phenomenon is a quality belonging to the judgement (i.e., the relation) contained in the sentence, not the word, it is considered important that he justifies his view with the probability of the news sentence to be true and falsehood and the famous opinion of the republic that the *mutawâtir khabar* expresses certainty and the *âhâd khabar* expresses uncertainty. According to him, the attribution of the news of something to the relation in the sentence, which is a quality belonging to neither the word nor the sentence, leads to the conclusion that the word and the sentence do not express certainty. Otherwise, what is said would be either absolutely true or absolutely false. Moreover, there would be no need for any other evidence, such as a miracle in this regard. Therefore, 'Abd al-Qahir Jurjânî's view of linguistic demonstration contains important clues that Râzî holds the idea of certainty.

There is no study that assumes the possibility of Râzî's influence on the subject of uncertainty. Therefore, this article argues that 'Abd al-Qahir Jurjânî, the founder of the science of Arabic language rhetoric, who is known as the founder of *ilmu'l-maânî*, to whom Râzî wrote an summary of his book (*Dalâilu'l-i'jâz*), bears traces of Râzî's thoughts on the uncertainty of linguistic evidence and defends that Râzî was influenced by him in this sense by presenting important arguments. In this context, in the introduction, how the subject is briefly mentioned in other Islamic sciences, the literature in this field, and the place and originality of our study in the relevant literature are mentioned. Then, in the first chapter, Râzî's theory on the certainty of linguistic evidence is explained. In the last part, the traces of Râzî's view of the uncertainty of language and probabilities in 'Abd al-Qahir Jurjânî's works were found on the basis of his theory of *naẓm*. As a result, the possibility that Râzî was influenced by 'Abd al-Qahir Jurjânî in terms of his view on the uncertainty of language was found to be high.